

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2023)

Seçil HİRİK

Doç. Dr., Samsun Üniversitesi
secilhirik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2698-9350>

Türkçede Nezaket ve Yüz Tehdit Eden Eylemler

Politeness and Face Threatening Actions in Turkish

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2023

Atıf/Citation

Hirik, S. (2023). Türkçede nezaket ve yüz tehdit eden eylemler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 600-627. <https://doi.org/10.34083/akaded.1252118>

Hirik, S. (2023). Politeness and face threatening actions in turkish. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(1), 600-627. <https://doi.org/10.34083/akaded.1252118>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Nezaketin bir dilbilim kavramı olarak ele alınması ile beraber Grice'la başlayan strateji geliştirme ve ilkeler öne sürme geleneği zamanla farklı araştırmacıların elinde kuramsal yaklaşıma dönüşmüştür. Lakoff (1975), Leech (1983) gibi isimlerle devam eden süreç olgun hâllerinden birine Brown ve Levinson (1987) ile ulaşmıştır. Goffman'ın yüz (face) yaklaşımını benimseyen Brown ve Levinson için nezaket, toplumu oluşturan bireyler arasındaki muhtemel sürtüşmenin önüne geçmek için kullanılması gereken bir araç niteliğindedir. Nezaket sayesinde yüz adı verilen bireysel ve toplumsal saygınlık elde edilip korunabilir hale gelebilecektir. Saygınlık konuşurun isteklerinin engellenmemesi yönünde gerçekleştiğinde olumsuz yüz (negative face); takdir edilme, onaylanma, beğenilme içerdiğinde olumlu yüz (positive face) korunmuş olacaktır. Bu sebeple yüzü koruyan dinleyici ile ilgilenme, anlaşmazlıktan kaçınma, iş birliği yapma, teklifte bulunma, saygılı olma, özür dileme gibi hem olumlu hem de olumsuz yüzü koruyan stratejiler sunulmaktadır. Söz konusu stratejiler uygulanmadığında ise hem konuşurun hem de dinleyicinin olumsuz ve olumlu yüzü zedelenmiş, yani tehlikeye girmiş kabul edilmektedir.

Bu çalışmada Oğuz Atay'ın tek tiyatro eseri olan *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı metin incelenmiştir. Metinde dinleyicinin olumsuz yüzünü, dinleyicinin olumlu yüzünü ile konuşurun olumsuz yüzünü, konuşurun olumlu yüzünü tehdit eden eylemler tespit edilmiştir. Tarama sonucunda 304 eylemin izlendiği metinde dinleyicinin olumsuz yüzünü tehdit eden eylemlerin (141 eylem) daha sık tercih edildiği, konuşurun olumsuz yüzünü tehdit eden eylemlerin (11 eylem) ise genel dağılımda en az kullanılan eylemler olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Nezaket, Nezaket Kuramı, Yüz, Yüz Tehdit Eden Eylemler, *Oyunlarla Yaşayanlar*.

Abstract

The tradition of developing strategies and putting forward principles, which started with Grice with the handling of politeness as a linguistic concept, has turned into a theoretical approach in the hands of different researchers over time. The process, which continued with names such as Lakoff (1975) and Leech (1983), reached one of its advanced forms with Brown and Levinson (1987). For Brown and Levinson, who adopt Goffman's face approach, politeness is a tool that should be used to prevent possible friction between the individuals who constitute the society. Through politeness, the individual and social dignity called face can be achieved and preserved. When respectability is realised in the direction of not obstructing the speaker's wishes, the negative face will be protected; when it involves appreciation, approval and admiration, the positive face will be protected. For this reason, both positive and negative face-saving strategies such as dealing with the face-saving listener, avoiding conflict, cooperating, making an offer, being respectful, and apologising are presented. When these strategies are not applied, the negative and positive faces of both the speaker and the listener are considered to be damaged, in other words, jeopardised.

*In this study, Oğuz Atay's only theatre work, *Oyunlarla Yaşayanlar* is studied. In the text, actions that threaten the negative face of the listener, the positive face of the listener, the*

negative face of the speaker and the positive face of the speaker were identified. As a result of the analysis, it was observed that actions threatening the negative face of the listener (141 actions) were preferred more frequently in the text in which 304 actions were monitored, while actions threatening the negative face of the speaker (11 actions) were used the least in the general distribution.

Keywords: Politeness, Politeness Theory, Face, Face Threatening Actions, Oyunlarla Yaşayanlar.

1. Giriş

Katılımcılardan birinin konuşur, diğerinin dinleyici konumunda yer aldığı iletişim eyleminde, iletişim ilerledikçe dinleyici konuşur, konuşursa dinleyici konumuna geçebilmektedir. İletişimin sağlıklı, etkili ve doğru gerçekleşebilmesi için katılımcıların öncelikle aynı dili konuşuyor olmaları, ortak bir bağlamı paylaşmaları, aynı veya benzer geçmiş yaşantılara ve art alan bilgisine sahip olmaları gibi belirli ölçütleri sağlamaları gerekmektedir. Söz konusu tüm bu ölçütler iletişimin başlayıp gerçekleşebilmesi için zorunlu unsur olarak görev yapmaktadır ancak iletişimin sağlıklı ve doğru ilerleyebilmesinde yeterli değildir. Etkili iletişim için hem konuşurun hem de dinleyicinin karşılıklı yürütülen ve birtakım kuralları olan “nezaket”e önem vermeleri şarttır. Nezaket, iletişimin iki temel unsuru olan konuşur ve dinleyicinin her birini ayrı ayrı ama aynı zamanda karşılıklı ilgilendiren saygınlığı ve düşünceli olma hallerini içermektedir.

Nezaket kavramı üzerine yapılan çalışmalar ve nezaket ilkelerini içeren pek çok strateji önerisi kaynaklarda yer almaktadır. Brown ve Levinson’un (1987) yüz kavramı üzerinden ortaya attığı olumlu yüz ve olumsuz yüzü koruma stratejileri, konuşur ve dinleyicinin karşılıklı konuşma esnasındaki muhtemel yüz tehdit edici eylemlerini korumayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın konusunu Brown ve Levinson’un yüz tehdit edici eylemler adı altında verdikleri söylemler oluşturmaktadır. Söz konusu eylemleri tespit edebilmek için kullanılacak araçlar arasında yer alan tiyatro metinleri ise çalışmanın derlem türünü teşkil etmektedir. Oğuz Atay’ın *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı eserinin tarandığı çalışmada, konuşurun olumlu yüzünü, konuşurun olumsuz yüzünü; dinleyicinin olumlu yüzünü, dinleyicinin olumsuz yüzünü tehdit eden eylemler temsili örneklerle sunulmaktadır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ile dilin yazılı boyutunu oluşturan metinlerden tiyatro metni aracılığıyla yüz tehdit edici eylemlerin ne şekilde, hangi sıklıkla kullanıldığı; elde edilen nicel veriler aracılığı ile de eserin konusu ve eserdeki karakterlerin kişilik özellikleri arasında bağlantı olup olmadığı bilgisine ulaşılması amaçlanmaktadır.

1.1. Nezaket Kuramı ve Nezaket Stratejileri

Dilbilimsel açıdan yaklaşıldığında iletişimin önemli bir parçasını oluşturan nezaket kavramı üzerine pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Katılımcılar arasında iş birliğine dikkat çeken Grice, ortaya koyduğu İş Birliği İlkeleri ile taraflar arasında sürtüşme, yanlış anlaşılma gibi engelleyici durumlardan kaçınma yollarını bir dizi halinde sunmaktadır (1975, s. 45-47). Grice'in nitelik, nicelik, bağıntı, tarz ilkelerinden beslenen ve nezaket üzerine kurulmuş yaklaşımlar ise yüz koruma, dolaylılık, toplumsal normlara uygunluk gibi çeşitli stratejileri içermektedir. Bireyler iletişim esnasında mesajlarını aynı kanal üzerinden iletirken kendilerini olduğu kadar muhataplarının da hem ihtiyaçlarını hem de saygınlığını düşünmek durumunda kalmaktadır. Muhatabın öncelikli ihtiyacı bilgi alışverişi sağlamak olduğu gibi saygınlık da bireysel ve toplumsal düzeyde değişebilen imajla ilgilidir. Grice'in doğru ve etkili bir iletişim için öne sürdüğü ilkeler her ne kadar iletişimin asgari düzeyde sürdürülebilirliğini hedeflese de bireylerin iletişimde hoşnut olmaları ve saygınlık kazanmaları ya da saygınlığını korumaları ile doğrudan ilgilenmemektedir. Grice'in başlattığı ancak çeşitli boşluklar bıraktığı yaklaşımı daha sonra başta Lakoff olmak üzere farklı araştırmacılar tarafından doldurulmaya çalışılmış, iletişimin gerekliliği iş birliği ilkeleri, nezaket ilkeleri ile eş zamanlı olarak sunulmuştur.

Kişiden kişiye, toplumdaki topluma farklılık gösterebilen bir kavram olan nezaket, bu değişken özelliğini toplumsal konum, yaş, cinsiyet gibi durumlarda da göstermektedir. Tüm bunlarla beraber Onursal Ayırır, nezaketin gelenek-göreneklere uygun davranış, genel kabul görmüş ve normlaşmış tavır ve davranışlarla kendisini gösterdiğini ve içinde bulunulan iletişim durumunun özelliklerine, iletişim kuran kişilere, bu kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerine ve iletişimin amacına bağlı olarak değişebildiğini belirtmektedir (2020, s. 87). Nezaketi toplumdilbilimsel bir kavram olarak niteleyen Kansu Yetkiner, bu olgunun edimbilimsel açıdan *karşılıklı konuşma ilkelerine dayalı yaklaşım, yüz koruma temelli yaklaşım ve toplumbilim kuramlarıyla desteklenen daha sonraki yaklaşımlar* olmak üzere üç temel yaklaşımla ele alındığını dile getirmektedir (2009, s. 19-25). Grice, Lakoff (1975) ve Leech (1983) gibi araştırmacılar görüşlerini yansıtan karşılıklı konuşma ilkelerinde amaç konuşur ve dinleyici arasındaki iletişimin en temel yoldan, sade biçimde ve karşılıklı çıkar ve faydayı korumayı hedefleyecek oranda gerçekleşmesini sağlamaktır. Brown ve Levinson'ın ortaya attıkları yüz koruma temelli yaklaşım ise hem konuşur hem de dinleyici açısından bireysel ve toplumsal imaj ya da saygınlık da denilen yüzü korumayı amaç edinir ve bunun için farklı stratejiler önerir. Son olarak Fraser (1990), Fraser ve Nolan (1981), Watts (2003) gibi araştırmacıların kendilerinden önce bahsedilen yüzü koruma ilkeleri ile beraber nezaketin toplumsal-kültürel farklılık yaratan kodlarına dikkat çektikleri yaklaşımları sayılmalıdır.

Nezaketi kuramsal çerçeve içinde ele alan ilk isim olan Lakoff için bu kavram, konuşurun görüşü konusunda karşı tarafın dayatmada bulunmaması ve iletişimdeki

sürtüşmeleri azaltması için toplum tarafından geliştirilen bir olgudur (1975; 1983). Lakoff, Grice'in yaklaşımından da yararlanarak nazik olunması temel kuralını içeren üç önemli ilkedен bahsetmektedir: 1. *Resmîyet* (Empoze etmeyin ya da uzak durun): Bu ilke katılımcılar arasındaki sosyal mesafeye dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. 2. *Saygı* (Seçenekler verin ya da savunma yapın): Konuşurun dinleyiciye bir görüş konusunda dayatmada bulunmaması gerektiğini ileri süren bu ilke, dinleyiciyi önemseyerek ona karar verme konusunda seçenek sunulmasını içermektedir. 3. *Yakınlık* (Dinleyiciyi iyi hissettirin ya da samimi davranın): Konuşurun dinleyiciyi iyi hissettirmesini öneren bu ilkede ise katılımcılar arasında dayanışma kurmayı ve ortak hedefler geliştirmeyi önermektedir (1975, s. 87-90).

Lakoff tüm nezaket durumları için katılımcıların ilkelere uyarırken emir değil, istek bildirme biçiminde ifadeler kullanması gerekliliğinden bahsetmektedir. Ona göre bir istek veya öneri nazik biçimde muhataba sunulursa konuşur dayatmadan kaçınmış olmakta ve emre ait üstünlüğün verdiği psikolojik zorlama ortadan kalmaktadır. Böylece konuşur dinleyiciye isteneni yaptığında memnuniyet duyacağını hissettirmektedir. Dinleyicinin memnuniyetini arttırmanın yollarından birinin emirden kaçınmak olması gibi *lütfen, rica etsem* gibi sözlerin dahil olduğu birleşik yapıyla ifadelerle seçenek sunmak da olabilmektedir. Lakoff'a göre "Kapıyı kapatın." emir tümcesi ile "Lütfen kapıyı kapatır mısınız?", "Kapıyı kapatmayacak mısınız?" tümceleri arasında nezaket açısından büyük fark bulunmaktadır (1975, s. 56). İlk tümce doğrudan bir emir taşıırken diğer iki tümce birleşik istekler içermesi bakımından daha naziktir.

Leech (1983), Lakoff'tan farklı olarak yalnızca dinleyici odaklı yaklaşımı ile dikkat çekmektedir. İletişimde konuşurun değil dinleyicinin istekleri ve memnuniyetini ön planda tutan Leech bakış açısında, konuşma eyleminin sonucunda elde edilecek olan yarar dinleyici yönünde olmalıdır. Yarar-zarar dengesinin kurulduğu iletişimde konuşur nezaket ilkelerini kullanarak muhatabının hoşnut olmasını sağlamakla yükümlüdür. Leech, bunun için doğrudan ifadeler yerine dolaylı söylemler tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Nezaket arttıkça dinleyiciye yarar artarken nezaketten uzaklaşma dinleyiciye yönelik zarara sebep olmaktadır. Nezaket ve dinleyici yararına olma durumu arasında görülen doğru orantı, dolaylılık ve dinleyici yararı arasındaki ilişki ile ters yönde ilerlemektedir. Bunun için de konuşurun hitabetinde soru, olumsuzluk, edilgenlik gibi dönüşümlere uğramış dolaylı söylemleri kullanması gerekmektedir. İmalar ve sezdirimler de bu kategoriye dahil edilebilir: "Benim silgim kayboldu da sende fazla varsa senin silgini kullanmamın sakıncası var mı?" tümcesi dolaylılık içermesi bakımından "Rica etsem, silgini kullanabilir miyim?" tümcesinden daha naziktir ve nezaket arttıkça dinleyici yararı da o oranda artmaktadır. Al-Hindawi ve Alkhazaali, Leech'in karşılıklı konuşma yaklaşımına dayanan ilkelerini *nezaket, övgü, tevazu, uyuşum ve duygudaşlık ilkeleri* şeklinde sıralamaktadır (2016, s. 1539). Tüm bu ilkeler zararı dinleyicide aza indirmeyi ve yararı

arttırmayı hedeflemektedir. Böylece katılımcılar arasında çatışma sıfırlanmış, sürtüşme en aza indirilmiş ve dinleyicinin konuşma esnasında hoşnutluğu sağlanmış olmaktadır.

Leech ve Lakoff'tan farklı olarak Fraser nezaket yaklaşımında katılımcıların iletişim esnasındaki karşılıklı beklentilerini içeren bazı haklar ve yükümlülüklerinden bahsedilmektedir: *konuşmaya dayalı kuralcı bakış, konuşmaya dayalı sözleşmecî bakış, sosyal norma dayalı bakış, yüz korumaya dayalı bakış* (Yılmaz, 2020, s. 76). Al-Hindawi ve Alkhazaali (2016, s. 1540), Fraser'ın nezaket çerçevesinde gelişen konuşma sözleşmesinin aşağıda yer alan belirli karşılıklı konuşma koşulları içinde çalıştığını ileri sürmektedir:

- 1) Geleneksel yöntemler ve geleneklerin getirdiği haklar veya yükümlülükler.
- 2) Etkileşimin kurumsal doğasının dayattığı hüküm ve koşullar.
- 3) Mevcut bir durumun özel talepleri ışığında etkinleştirilen koşullar.

Nezaket kavramı üzerine temellenmiş kişiler arası ilişkiler, istek ve reddetmelerin birbiri ile ilgili-göreceli olma durumu ve bunun yüzü tehdit etmedeki yeri, katılımcıların yüz isteklerini korumadaki haklar, toplumsal-kültürel değerler, normlar şeklindeki görüşleri yansıtan pek çok kuramdan söz etmek mümkündür. Söz konusu kuram ve yaklaşımlar içerisinde en kabul görenlerden olan ancak bir o kadar da toplumsal farklılıkları göz ardı ettiği düşüncesiyle eleştirilene maruz kalan Penelope Brown ve Stephen Levinson'ın yüz koruma temelli yaklaşımlarından bahsetmek yerinde olacaktır. Bu yaklaşım aynı zamanda bu çalışmanın da kuramsal çerçevesini oluşturması bakımından diğerlerinden daha ayrıntılı ele alınmıştır.

Brown ve Levinson, nezaketin sosyolojik bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Saldırganlık potansiyeli olan tarafları, nezaketle yatıştırmak mümkündür (1987, s. 1, 2). Grice, Lakoff ve Leech gibi isimleri reddetmeyen ancak çalışmasında Goffman'ın yüz (face) yaklaşımını benimseyen Brown ve Levinson için yüz, konuşurun onaylanma isteğini ve engellenmeme arzusunun ifade eden bir kavramdır. Bireysel veya toplumsal imaj ya da saygınlık olarak da nitelendirilebilecek olan yüzün korunması için iletişimin katılımcıların iş birliği içerisinde olması ve karşılıklı ama en çok da dinleyicinin yüzünü zedelemeyen gerçekleşmesi gerekmektedir. Brown ve Levinson, yüzü *olumlu yüz* (positive face) ve *olumsuz yüz* (negative face) olarak ikiye ayırmaktadır (1987, s. 13, 61, 62). Olumlu yüz konuşurun benlik saygınlığı, takdir edilmesi, beğenilme ve onaylanma isteklerini içermektedir. Olumsuz yüz konuşurun isteklerinin ve taleplerinin reddedilmemesi, engellenmemesini göstermektedir. Kısaca olumlu yüz konuşurun takdir edilme, beğenilme isteği; olumsuz yüz ise isteklerinin başkalarınca engellenmemesi beklentisini yansıtmaktadır.

İletişim sırasında konuşurun olumsuz ve olumlu yüzü, dinleyicinin olumsuz ve olumlu yüzünün korunmasına yönelik karşılıklı iş birliği gerçekleşecektir. Böylece hem bireyin saygınlığı korunacak ve isteklerini dile getirme fırsatı bulabilecek hem de isteklerinin

engellenmesine karşı önlem almış olabilecektir. Brown ve Levinson, yüzü tehlikeye sokan eylemlere karşı birtakım nezaket stratejisinden bahsetmekte ve bunları *olumlu nezaket stratejileri* ve *olumsuz nezaket stratejileri* olarak iki kategori altında vermektedir. **Olumlu yüzü koruyan stratejileri** aşağıdaki ilkeler halinde vermek mümkündür (1987, s. 101-129): Dinleyici ile ilgilen.

1. İlgiyi abart (onay ver, sempati göster).
2. İlgiyi yoğunlaştır.
3. Grup içerisinde kimlik işaretleyicileri kullan.
4. Anlaşmaya var.
5. Anlaşmazlıktan kaçın.
6. Ortak alan kur.
7. Şaka yap.
8. Konuşurun bilgisini ve ilgisini varsay.
9. Teklif et, söz ver.
10. İyimser ol.
11. Konuşur ve dinleyicinin ortak etkinlikte bulunmasını sağla
12. Nedenler iste, nedenler öne sür.
13. Duygu ve düşüncelerde karşılıklı olduğunu ileri sür.
14. Hediyeler ver.

Yukarıda yer alan ve hem konuşurun hem de dinleyicinin olumlu yüzünü korumaya yönelik üretilen stratejilerle beraber katılımcının davranış özgürlüğünü sürdürmesini, dayatmadan kaçınmasını ve eylemlerinde engellenmesinin önüne geçilmesini sağlayacak stratejiler **olumsuz nezaket stratejileri** şeklinde sunulmaktadır. Buna göre on stratejiden bahsetmek mümkündür (1987, s. 129-211):

1. Dolaylı ol.
2. Soru ifadeleri, hafifletici ifadeler kullan.
3. Kötümser ol.
4. Dayatmayı en aza indir.
5. Saygı göster.
6. Özür dile.
7. Muhatabı kişisizleştir.
8. Genel bir kural olarak yüzü tehdit eden eylemleri belirt.
9. Muhataba yönelik adlandırmalar yap.
10. Muhatabın bir kusuru olup olmadığını kayıt altına al.

Brown ve Levinson'ın olumlu ve olumsuz nezaket stratejilerini *süper strateji* (super strategy) adı altında sunmaktadır (1987, s. 68, 69, 92; Hirik, 2022: 1162). Olumlu ve olumsuz nezaket stratejilerinin yanında *kayıtlı* (on record) ve *kayıt dışı* (off record) stratejiler, nezaketi arttırmak ve yüzü tehdit eden eylemlerin nezaketsizliğini hafifletmek için kullanılmaktadır. Buna ilaveten kayıtlı olanlar da kendi içerisinde onarıcı eylem içerip içermemesine göre daha alt kategorilere indirgenebilmektedir.

Araştırmacılar için kayıtlılık, bir konuşurun eylemi yapma konusunda dinleyicilere niyetini belli etmesi ya da gelecekte o eylemi yapma konusunda vaatte bulunması durumunda söz konusu olmaktadır. Konuşurun “Yarın geleceğime söz veriyorum.” tümcesi dinleyiciler açısından konuşur niyetinin açık bir şekilde belli olması diğer bir deyişle belirsiz olmaması bakımından kayıtlı bir strateji olarak kabul edilmektedir. Oysaki “Kahretsin, nakitim bitti, bugün bankaya gitmeyi unuttum.” ifadesi dinleyici açısından belirsizlik yaratacağı için kayıt dışı olarak algılanmakta ve konuşur niyeti açıkça sezilememektedir. Kayıt dışı stratejilerde ironi, ima, metaforlar vardır ve bunlarda bir konuşurun ne istediği veya ne dediğine dair her türlü ipucu bulunmaktadır. Ancak söylenen anlam ile aslında söylenmek istenen anlam, dinleyici açısından tartışılabilir özelliktedir. Genel bir yaklaşımla kayıtlı stratejilerin dolaysızlık ya da doğrudanlık taşıdığı söylenebilirken kayıt dışı stratejiler dolaylı olmayı içermektedir. Dolaylı söylemleri gösteren stratejiler konuşurun açık olmaktan kaçınmakta olduğuna işaret etmektedir. Tüm dolaylı söylemler imaları, sezdirimleri, lafı dolandırmaları yansıtmaktadır. Brown ve Levinson’ın nezaket kuramları içerisinde sundukları stratejiler içerisinde yukarıda maddeler halinde sunulan olumlu ve olumsuz nezaket stratejilerini yönlendiren dolaylılık ve dolaysızlık ilkeleri, kimi zaman olumlu yüzü korumayı sağlarken kimi zaman da olumsuz yüzü tehlikeden uzaklaştırarak onarıcı ve hafifletici nitelik sergilemektedir. Onursal Ayırır, yüz tehdit eden eylemlerin hafifletici *zahmet olmazsa, affınıza sığınarak, müsaadenizle, sürçü lisan ettiyse af ola, sözünü balla kestim, gözümün nuru* gibi sözlerle yumuşatılabildiğini dile getirmektedir (2020, s. 90-93). Yaylagül de yüzü tehdit eden eylemleri hafifletmede kullanılabilecek birkaç strateji arasında ortak hedefe çekme ve katılımcılar arasında dayanışmanın sağlanmasına vurgu yapmaktadır. Örneğin “Merhaba nasılsınız buraya oturabilir miyim? Biz aynı sorunlarla uğraşıyoruz. Sen de notlar alıyorsun ha. Bana büyük bir iyilik yapıp kalemimi bana verebilir misin?” gibi bir sözceyle konuşur reddedilmeyi, geri çevrilmeyi engelleyerek isteğini yönlendirebileceği olumlu bir nezaket stratejisinde bulunabilmektedir (2015, s. 335).

Tüm bu stratejilerin konuşurun ve dinleyicinin iletişim esnasında saygınlıklarını zedeleyebilecek ya da tehlikeye atabilecek davranış, tutum ve hareketlerden korunma amacıyla geliştirildiği söylenebilir. Ancak takip edilecek bu stratejilere rağmen niyet, deneyimler ve bağlama bağlı olarak konuşurun/dinleyicinin olumlu ve olumsuz yüzünü tehdit eden eylemlerin varlığı karşılıklı konuşmalarda kimi zaman kendini hissettirmektedir.

2. Yüz Tehdit Eden Eylemler

Olumsuz yüzün olumlu yüzden daha belirgin biçimsel görünüm sergilediğini belirten Brown ve Levinson, yüzleri tehdit eden kimi eylemlerin varlığından bahsetmektedir. *Yüzü tehdit eden eylemler* (face threatening acts) denen davranış ve söylem içerikli hareketlerin gerçekleşmesi halinde bireysel ve toplumsal saygınlık tehlikeye girecektir. Araştırmacının dinleyicinin yüzünü öncelikli tuttuğu nezaket içerisinde yüzü tehdit

eden ve birbirleri ile çapraz sınıflandırılabilir bir sisteme sahip olan eylemleri dört kategori altında sunmaktadır. Olumsuz yüzü tehdit eden eylemler ile olumlu yüzü tehdit eden eylemler arasında bir ayırım yapılmasını gerektiğini söyleyen Brown ve Levinson, dinleyicinin olumsuz yüzünü tehdit eden eylemler ve dinleyicinin olumlu yüzünü tehdit eden eylemler; konuşurun olumsuz yüzünü tehdit eden eylemler ve konuşurun olumlu yüzünü tehdit eden eylemler olmak üzere dörtlü ayırımdan bahsetmektedir.

Bu çalışmada Oğuz Atay'ın ilk baskısı 1985 yılında yapılmış olan *Oyunlarla Yaşayanlar* (OY) adlı kısa tiyatro eseri Brown ve Levinson'un (1987) *Nezakat Kuramı* çerçevesinde ele alınmıştır. Brown ve Levinson'un yüzü tehdit eden eylemlerinin incelendiği metinde, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan "doküman analizi" tekniğinden yararlanılmıştır. Konuşurun ve dinleyicinin olumlu ve olumsuz yüzünü tehdit eden toplam 28 eylem karşılıklı konuşmaların yer aldığı sözcelerde taranarak temsili örneklerle sunulmuştur.

2.1. Dinleyicinin Yüzünü Tehdit Eden Eylemler

2.1.1. Dinleyicinin Olumsuz Yüzünü Tehdit Eden Eylemler

Brown ve Levinson, ilk ayırımı dinleyicinin olumsuz yüzüne yönelik tehdit oluşturan eylemler üzerinde yapmaktadır. Buna göre konuşurun dinleyicinin hareket özgürlüğünü engellemekten kaçınma niyetinde olmadığını belirtilerek *dinleyicinin olumsuz yüz isteğini öncelikli olarak tehdit eden bu eylemler* aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (1987, s. 65-66). Bu eylemlerde dinleyicinin eylem özgürlüğü söz konusudur. Konuşur dinleyiciye eylemin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi veya kabul ya da reddetmesi yönünde baskı kurmaktadır. Konuşur dinleyiciye yönelik görüş ve duygularını ifade etmektedir. Dinleyicinin henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi planlanan bir eylemle ilgili kabul ya da reddetmesi için teklifler, söz vermeler ya da uyarıda bulunmalarla zorlanması durumu görülmektedir.

i) Dinleyicinin gelecekteki bir A eylemini öngören ve bunu yaparken dinleyiciye A eylemini yapması (veya yapmaktan kaçınması) için biraz baskı uygulayan eylemler:

a) Emirler ve istekler: Konuşur, dinleyicinin A eylemini yapmasını veya yapmaktan kaçınmasını istemektedir.

CEMİLE (*sinirli*): Çocuğun aklını karıştırmaktan başka bir işe yaramazsınız. (*Coşkun'a*) Aynayı biraz daha kaldırır mısın? (*Sert hareketlerle provaya devam eder.*) (OY: 13)

ÜMİT: Evet, jüriye bakıyorum ve açıklıyorum: Sayın yarışmacının itirazı kabul edildi. Sayın Coşkun Ermiş, sizin için kronometrelerimizi geri alıyoruz ve son vapuru

kaçırıyoruz. Evet, iskelelere birikmiş olan halk da heyecanlanıyor. Çabuk olun Coşkun Bey, herkesin işi gücü var. (OY: 20)

COŞKUN: Yahu Saffet bence bu Napolyon hikayelerini bırakalım. Bizim meselelerimizi böyle anlatmak iyi olmuyor. (OY: 38)

COŞKUN: Canım benim de kasıtlı hareket etmiş olmam mümkündür. Neyse ... Şimdi ben nazır oluyorum, yani Ahmet Fehim Bey oluyorum, sen de Hüsnü Cenap oluyorsun... (OY: 57)

b) Öneriler, öğütler: Konuşur, dinleyicinin (belki “A eylemi” yapması gerektiğini düşünmektedir.

CEMİLE (*Coşkun’u duymamış gibi*): Coşkun, bu tiyatro işini bırakmanı istiyorum. (*Coşkun şaşkınlıkla karısına bakar.*) Bu... ne yaptıklarını bilmeyen maceracıların arasında ne işin var senin? Hayatta bir kere olsun aklını başına toplamalısın. (*Gözlerini Coşkun’a diker.*) Bu insanlarla artık görüşmemelisin Coşkun. (OY: 75)

SAFFET: Ey Oedipus diyemezdi ya. Ya da ey Kreon!

COŞKUN: İsterseniz ey Tapon! diyelim. (OY: 85)

SAFFET (*memurun koluna girerek onu bir köşeye çeker*): Biliyorum, siz de nihayet bir insansınız. Buraya icra memuru olarak değil de insan olarak gelseydiniz başka türlü davranırdınız. Bence bunları daha uygun bir ortamda tartışmalıyız. (OY: 90)

c) Hatırlatmalar: Konuşur, dinleyicinin bazı şeyler yapmayı hatırlaması gerektiğini belirtmektedir.

COŞKUN: Saçmalama. (*Ümit’in gözlerine dikkatle bakar.*) Biliyorsun değil mi, Müzik Hocası gelince hemen ona sezdirmeden gidip Saffet Ağabeyine haber vereceksin. (OY: 27)

CEMİLE: Oyun oyun. Biraz da gerçek oyunlarla ilgilenen iyi olur. Mesela benim para kazanmak, evi geçindirmek için sahneye koyduğum şu dikiş dikme oyunlarımla. Ümit’in her sınıfı iki yılda geçme oyununu düzeltsen biraz. Ya da paralarını içkiye yatırma oyununu adam etsen. Erken emekli olma oyununun bize neye mal olduğunu bir düşünsen ... Ne dersin? (OY: 35)

CEMİLE’NİN SESİ: İlaç saatin geldi. Uyudun mu? (OY: 99)

d) Tehditler, uyarılar, cesaret etme: Konuşur, eğer kendisi A’yı yapmazsa yine kendinin veya birinin dinleyiciye karşı yaptırımlar uygulayacağını belirtmektedir.

SAFFET: Şey Coşkun Bey ... (*Sinirlenerek*) Ama Coşkun Bey, bu ne biçim bulvar komedisi? Tam sekiz sayfa yazmışsınız, henüz çapkın kocanın karısı gelmemiş. İki saattir bekliyorum (Oynar gibi) 'Eyvah karım geliyor!' sözüne susadım artık. (OY: 16)

CEMİLE (*seslenir*): Boşuna uğraşıyorsun Coşkun, bir yere gitmeyeceğini biliyoruz! (OY: 97)

COŞKUN (*ciddi*): Bizim oyunlarla geçirecek vaktimiz yok Saadet Hanım. (*Cemile'ye bakar.*) Bu hanım kim? (OY: 77)

COŞKUN: Bütün ömrümü o evde mi geçireceğimi sanıyorsun? (OY: 69)

ii) Konuşurun dinleyiciye yönelik gelecekteki bazı olumlu eylemlerini öngören ve bunu yaparken dinleyiciye onları kabul etmesi veya reddetmesi ve muhtemelen bir suçlama altına girmesi için baskı uygulayan eylemler:

a) Teklifler: Konuşur, dinleyicinin, konuşurun dinleyici için bazı eylemlerde bulunmasını isteyip istemediğine karar vermesini istediğini ve böylece dinleyicinin olası bir suçlama altına girmesine maruz kaldığını belirtmektedir.

SAADET NİNE: Yemek yenilmeyecek mi? Benim karnım acıktı. (OY: 14)

SAFFET: Prova yaparken boğazım kurudu patron. Avans olarak bize birer içki ikram edemez misin? (OY: 43)

COŞKUN: Yazdım yazdım. (*Mahzun*) Ama bir iki satır. (*Masadaki kağıtları karıştırır.*) Bak işte. (*Okur.*) Genç Napolyon'a yaklaşıyor. (*Saffet'e*) Al bir kopya daha var, birlikte okuyalım. (*Saffet'e bir kâğıt verir.*) (OY: 37)

SAFFET (gülümser): Seni eve götüreyim mi Coşkun? (OY: 102)

b) Söz vermeler: Konuşur, dinleyicinin yararı için gelecekte bir eylemde bulunmaya söz vermektedir.

COŞKUN (*telaşla*): Evet, nerede kalmıştık? Evet sizi seviyordum, çünkü başka çarem kalmamıştı. Göreceksiniz sevgilim neler yapacağım. Artık hayatımı ve istikbalimi önünüze seriyorum. Sizi alarak uzaklara kaçacağım. (*Garson girer, içkiyi getirmiştir. Coşkun sesini alçaltır, sözleri duyulmaz olur.*) (OY: 69)

COŞKUN: Hayır Cemile. Aştan da üstün şeyler var benim için. Milletim için çalışacağım artık. Geçen gün herkesin içinde söz verdim, zavallı milletime söz verdim. Ona gerçek oyunlar yazacağım artık. (OY: 70)

COŞKUN: Öyle ya. Saçmalama Emel, sen benden yana değil misin? (Sesini yükseltir.) Oğlumuzu bırakıyorum sana Cemile. (OY: 71)

COŞKUN (*uzaktaki bir insana seslenir gibi*): Olaylar, diyorum, gittikçe hızlanıyor. Göreceksiniz daha neler olacak. (Düşünür.) Göreceksiniz daha neler olacak? Bu sözü bana kim söylemişti? Bir yerde mi okumuştum? (*Birden sevinir ve sevinci gizlemek istiyormuş gibi ciddileşir.*) Saffet! (OY: 91)

iii) Konuşurun dinleyiciye veya onun mallarına karşı bir miktar arzusunu öngören, dinleyiciye konuşurun istekli olduğunu veya mallarını konuşura vermek için harekete geçmesi gerekebileceğini düşünmesi için sebep veren eylemler:

a) İltifatlar, kıskançlık veya hayranlık ifadeleri: Konuşur, dinleyicinin bir şeyini beğendiğini veya istediğini belirtmektedir.

SAFFET (*alkışlar*): Çok güzel. Bütün bunları sen mi buldun? (OY: 21)

ÜMİT (*üzgün*): Hayır, pazar eğlencesi programında dinledim. Afif Kesin yazmış.

COŞKUN (*oğlunun omzuna vurur*): Üzülme, zaten o kadar beğenmemiştik. (OY: 21)

SAFFET: Evet; doğrusu bu işte ustadır. (OY: 81)

COŞKUN (*atılır*): Düşün Cemile, gerçek bir tiyatroları var. (*Gözlerini kapar.*) Gerçek bir tiyatro: Perdeleri var, koltukları var... Her kahraman için ayrı aktör bile var. (OY: 43)

b) Dinleyiciye karşı güçlü olumsuz duyguların ifadeleri: Konuşur, dinleyici ve onun mallarına zarar vermek için olası motivasyonu göstermektedir. Ör. Nefret, öfke, şehvet.

SAFFET (*yapmacıklı bir öfkeyle*): Aldatılan kadın kapıyı çalamıyor, Napolyon odasında kararsız adımlarla aylardır dolaşip duruyor ... Coşkun Bey, Coşkun Bey! Siz roman yazın daha iyi. (OY: 18)

COŞKUN (*sinirlenerek döner*): Yahu anne, ben çalışırken ikide birde rahatsız etmeyin demedim mi size. (OY: 61)

CEMİLE (*bağırarak*): Hayır! Annem evden kaçmış ve Ümit de peşinden aramaya gitmiş. Kim bilir kadına gene ne yaptın? (Ağlar.) (OY: 74)

EMEL (*ağlayarak*): Seni sevmiyorum! (OY: 94)

2.1.2. Dinleyicinin Olumlu Yüzünü Tehdit Eden Eylemler

Brown ve Levinson'ın ikincil önem yükledikleri yüz tehdidi yine dinleyicinin olumlu yüzüne yönelik gerçekleşen eylemleri içermektedir. Bu eylemlerde genel itibarıyla dinleyici isteğinin onaylanmama durumu söz konusudur. Konuşur, dinleyicinin olumlu yüzüne yönelik olumsuz görüşe sahiptir, dinleyicinin görüşlerini/duygularını umursamamakta, beğenmemekte hatta onay vermeyerek eleştiride bulunmaktadır. Konuşur, dolaylı ya da açıkça dinleyici ile aynı görüşte olmadığı gibi onunkilere de saygı duymamaktadır. Dinleyici ile iş birliğinden kaçınan konuşur, onunla anlaşmazlık içindedir ve dinleyicinin kişisel alanına müdahale etmeye çalışmaktadır. Konuşurun dinleyiciye yönelik, kimi zaman, umursamazlık durumu ileri düzeye vararak farklı katılımcıların bulunduğu ortamlarda açıkça ifade edilmesi şeklinde kendini belli etmektedir. Dinleyicinin muhataptan korkma, utanma, endişe duyma gibi şiddetli duygular hissetmesi tüm bu eylemlerin doğal bir sonucu görünmektedir. Brown ve Levinson, konuşur tarafından dinleyiciye yönelik dinleyicinin arzu ve isteklerinin görmezden gelindiği, duygularının önemsenmediği eylem türlerini *dinleyicinin olumlu yüzünü tehdit eden eylemler* adı altında şu şekilde sınıflandırmaktadır (1987, s. 66, 67):

i) Konuşurun dinleyicinin olumlu yüzünün bazı yönleri hakkında olumsuz bir değerlendirmeye sahip olduğunu gösterenler:

a) Onaylamama, eleştiri, hor görme veya alay etme ifadeleri, şikayetler ve azarlamalar, suçlamalar, hakaretler: Konuşur, dinleyicinin isteklerinden, davranışlarından, kişisel özelliklerinden, mallarından, inançlarından veya değerlerinden bir veya daha fazlasını beğenmediğini/istemediğini belirtmektedir.

COŞKUN (*ümitsizlikle*): Türkçe ödevi mi? Yahu sen daha ortaokulda mısın? (OY: 11)

ÜMİT: Onunla bu kadar ilgilenirsen... Geçen yıl çakmıştık ya. (OY: 11)

SAFFET: Fakat Cemile, sayın eşiniz önemli bir oyun yazarı olmak ve hatta bütün oyunlarda devrim yapmak üzeredir. (OY: 13)

SAFFET: Şey Coşkun Bey ... (*Sinirlenerek*) Ama Coşkun Bey, bu ne biçim bulvar komedisi? Tam sekiz sayfa yazmışsınız, henüz çapkın kocanın karısı gelmemiş. İki saattir bekliyorum (Oynar gibi) 'Eyvah karım geliyor!' sözüne susadım artık. (OY: 16)

COŞKUN: Beni konu komşuya rezil ediyorsun Saffet. (OY: 16)

SAFFET (*umursamaz bir tavırla*): Siz de böyle oyunlar yazarak asıl kendinizi rezil ediyorsunuz. (*Önündeki kağıtları karıştırır.*) Çapkın koca, kadının evinde oturuyor ve kadına durmadan bir şeylerden yakınıyor, elini bile tutmuyor kadının. (OY: 16)

SAFFET: Coşkun Bey, Coşkun Bey! Kadın baskın yapıyor birader. Kapıyı çalıp ben sütçüyüm diyecek değildi ya. (*Kaşlarını çatar*) Sonra, kahramanlarınıza acımayı da bir yana bırakın artık. Gerekirse öldüreceksiniz onları! (OY: 17)

b) Çelişkiler veya anlaşmazlıklar, meydan okumalar: Konuşur, dinleyicinin bazı konularda yanlış yönlendirilmiş veya mantıksız olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir.

SAFFET: Coşkun Bey, Coşkun Bey! Kadın baskın yapıyor birader. Kapıyı çalıp ben sütçüyüm diyecek değildi ya. (*Kaşlarını çatar.*) Sonra, kahramanlarınıza acımayı da bir yana bırakın artık. Gerekirse öldüreceksiniz onları! (OY: 17)

EMEL: Birlikte yazarız Coşkun.

COŞKUN: Olmaz. Evden ayrılıyorum ve bütün servetimi sana bırakıyorum. (OY: 70)

(*Mantosunu giyer.*) Ama onlara göstereceğiz, değil mi paşam? (Bohçasını alır, sokak kapısından çıkar.) (*Coşkun, Emel'i öper; Emel, Coşkun'un saçlarını okşar.*)

EMEL: Göreceksin, daha neler olacak. (OY: 72)

COŞKUN: İsterseniz ey Tapon! diyelim.

SAFFET: Hayır hayır, devam edelim. (OY: 85)

SAFFET (*gülümser*): Seni eve götürüyüm mi Coşkun?

COŞKUN (*başını sallar*): Olmaz. Sen de biliyorsun ki sonum kötü... (OY: 102)

ii) Konuşurun dinleyicinin olumlu yüzünü umursamadığını veya önemsemediğini gösterenler:

a) Şiddetli duygular: Konuşur, dinleyiciye ondan korkması veya ondan utanması için olası nedenler vermektedir.

COŞKUN: Henüz sadece biz biliyoruz gerçeği. Bulvar komedilerinin, Napolyon piyeslerinin ötesinde (*Kapı çalınır. Coşkun kapıyı açar: Cemile ve Komşu Kadın. Ellerinde paketlerle görünür.*) Eyvah karım geldi! (OY: 64)

COŞKUN (*birden öfkelenir*): Ne demek başka gün? Biz aydınlar hep bu korkuyla mı yaşayacağız? Hep kapımız gecenin hangi saatinde çalınacak diye endişeyle bekleyecek miyiz? (OY: 90)

CEMİLE (*Ümit'i kolundan tutarak durdurur*): Coşkun bir yere gidemez. Bunu kendisi de biliyor. Çünkü ona söylemiştim: Bir yere gitmiyorsun Coşkun! demiştim. Bunu

kendisine çok söylemişim. Coşkun, demiştim, bir yere gitmiyorsun! (*Ümit korkuyla annesinin yüzüne bakar.*) Gitmeyeceğini biliyorum Coşkun... (OY: 100)

b) Saygısızlık, bağlama uygun olmayan anma: Konuşur, dinleyicinin değerlerine önem vermediğini ve dinleyicinin korkularını umursamadığını göstermektedir.

ÜMİT: Baba, sen manyak mısın? (OY: 10)

COŞKUN (*birden kızar*): Manyak sensin. (*Başımı kaldırır.*) Bu kitaptan tam üç yüz yirmi iki sayfa okumuşum diyorum sana. (*Kendine gelir.*) Sen ne diyordun? (OY: 11)

COŞKUN: Beni konu komşuya rezil ediyorsun Saffet.

SAFFET (*umursamaz bir tavırla*): Siz de böyle oyunlar yazarak asıl kendinizi rezil ediyorsunuz. (*Önündeki kağıtları karıştırır.*) Çapkın koca, kadının evinde oturuyor ve kadına durmadan bir şeylerden yakınıyor, elini bile tutmuyor kadının. (OY: 16)

COŞKUN: (*uzaktaki bir insana seslenir gibi*) Saffet!

SAFFET: Gene ne var? (OY: 90)

SAFFET: Tanıdığım tek yabancı besteci olduğu için. Yerli bir besteci isterseniz size Hacı Arif Bey bozması da diyebilirim. (OY: 31)

c) Dinleyici hakkında kötü haberler getirmek veya konuşurun (kendisi) hakkında böbürlenmesi: Konuşur, dinleyiciyi üzmeyle istekli olduğunu ve/veya onun duygularını umursamadığını göstermektedir.

COŞKUN: Senin yüzünden oldu. Bu oyunları başıma sarmasaydın ikide birde ölümü düşünmek zorunda kalmayacaktım. (*Düşünür.*) (OY: 52)

COŞKUN: Nasıl olur? Beni bekliyorlar. Yazdığım oyunları...

CEMİLE: Kimsenin seni beklediği yok Coşkun. (OY: 75)

KORO: Çünkü ey Cemil! Halkın anlamadığı bir dille konuşuyorsun, kendine yeni kelimeler buldun. Okuma-yazmayı bilmeyenler ülkesini yazılarla doldurdun. Şimdi hayat sellerinin ortasında kendi ıssızlığının çölünde yaşıyorsun. Kendi kendine oynadığın oyunlarla avunmaya çalışıyorsun. (OY: 85)

COŞKUN: Ben de millete karşı görevini yapmak zorunda bulunan büyük bir tiyatro yazarıyım. (OY: 89)

COŞKUN: Bilakis, görevinizi yerine getirmeniz bakımından çok lüzumludur. (*Sesini yükseltir.*) Büyük bir tiyatro yazarı olarak, sanatımı çok ciddiye aldığımı ve bu nedenle

bu evde bulunan hiçbir şeye, hiçbir şekilde el süremeyeceğinizi kesin olarak belirtmek isterim. Hayır, hiçbir şeye dokunamazsınız: Ne kitaplara ne eşyaya ne de insanlara; hatta ne de ölülere. (OY: 89)

d) Tehlikeli derecede duygusal veya bölücü konuların gündeme getirilmesi:

Konuşur, yüzü tehdit eden eylemlerin meydana gelme ya da gelmeme olasılığını arttırmaktadır: Ör. siyaset, ırk, din, kadın özgürlüğü.

COŞKUN: Ey zavallı milletim dinle! (*Durur.*) Şu anda, hepimiz burada seni kurtarmak için toplanmış bulunuyoruz. Çünkü ey milletim, senin hakkında, az gelişmiştir, geri kalmıştır gibi söylentiler dolaşiyor. Ey sevgili milletim! Neden böyle yapıyorsun? Neden az geliyorsun? Niçin bizden geri kalıyorsun? Bizler bu kadar çok gelişirken geri kaldığın için hiç utanmıyor musun? Hiç düşünmüyor musun ki, sen neden geri kalıyorsun diye durmadan düşünmek yüzünden, biz istediğimiz kadar ilerleyemiyoruz. Bu milletin hali ne olacak diye hayatı kendimize zehir ediyoruz. Fakir fukaranın hayatını anlatan zengin yazarlarımıza gece kulüplerinde içtikleri viskileri zehir oluyor. Zengin takımının hayatını gözlerimizin önüne sermeye çalışan meteliksiz yazarlarımız da aslında şu fakir milleti düşündükleri, için, küçük meyhanelerinde ağır tadıyla içemiyorlar. Ey şu fakir milletim! Aslında seni anlatmıyoruz. Sefil ruhlarımızın korkak karanlığını anlatıyoruz. İşte onun için sana yanaşamıyoruz. Senin yanında bir sığıntı gibi yaşıyoruz. Hiç utanmıyor muyuz? Hiç utanmıyoruz. Size kendimden örnek vermek istiyorum. (OY: 50)

COŞKUN: Senin yüzünden oldu. Bu oyunları başıma sarmasaydın ikide birde ölümü düşünmek zorunda kalmayacaktım. (*Düşünür.*) Aslında, şimdiye kadar kim bilir kaç kere öldüm? Evlendiğim gece, yani çok sarhoş olduğum gecelerden biri. Evet o gece öldüm, çünkü çok sarhoştum, ondan bir gece önce bile sarhoştum, ondan iki gün sonra da ... karımın parasını içkiye yatırdığım ve işler yapacağım diye batırdığım zamanlar da... Ve sevgili milletim şimdi utanmıyorum artık: Hiç utanmadan, sanki hiç ölmemişim gibi, eve gelenlere hoş geldiniz diyorum, giderlerken güle güle diyorum. Ve sanki karım dikmiş dikmiyormuş gibi, sanki eski borçlarım yüzünden ikide birde kapım aşındırılmıyormuş gibi, sanki insanmışım gibi, yine buyrun bekleriz diyorum. Ne-var-ne-yok-iyilik-sağlık oynuyorum her an. (*Zorlukla ayağa kalkar.*) Hayır, hoş gelmediniz; hayır ne iyilik, ne sağlık ... (*Birden acıyla yüzünü buruşturur, göğsünü tutar sandalyesine yığılır.*) (OY: 52)

KORO: Düşün ey kafasız kahraman! Yüz başlı bir canavar olduğunu anlamıyor musun? Bütün, Tanrıları çevrende topladın: Bilgi Tanrısı da sensin, Cahillik Tanrısı da sen. Oturmuş bütün Tanrıları yiyorsun, kendi başlarını bitiriyorsun. Ey Nefret

Tanrısı ve Kölelik Tanrısı ve Savaş Tanrısı ve Barış Tanrısı ve Düşmanlık Tanrısı... (OY: 83)

e) Bir etkinlikte açıkça iş birliği yapmama: Konuşur, dinleyicinin olumlu ya da olumsuz yüz isteklerini umursamadığını belli etmektedir: Ör. Dinleyicinin konuşmasını rahatsız edici bir şekilde bölmek, lafı uzatmamak ya da dikkatsizlik göstermek.

SAFFET: Yani tam bağımsız ve ...

COŞKUN (*Saffet'in sözünü keser*): Hayır değil, o da değil. Demek istiyorum ki dünyada bizden başka hiçbir millet ve içimizdeki yabancılar bu heyecanı anlayamaz. Bize bu dünyada milletçe bir görev verildi Saffet! (OY: 48)

KORO: Çünkü ey Cemil:

SERVET (*Koro'yu durdurur*): Neden Cemil oldu birdenbire? (OY: 84)

EMEL: Birlikte yazarız Coşkun.

COŞKUN: Olmaz. Evden ayrılıyorum ve bütün servetimi sana bırakıyorum. (OY: 70)

EMEL: Ben sanat istemiyorum. (*Ağlar.*) Bana yabancı gelen ıstıraplar çektiren sanatı anlamak istemiyorum. (Yalvarır gibi) Burada kalmanı sağlayacak bir sanat yok mu?

COŞKUN: Oyunları değiştirmek elimden gelmez, çünkü ben de oyunun içinde bulunuyorum. (*Giyinmiştir.*) Benim gibi zavallı kahramanlar için biraz hoşgörü bekliyorum senden. (OY: 94)

COŞKUN (*alaycı bir tavırla*): Sanatımla alay eden bir kadınla nasıl yaşayabilirim? (*İçer.*) Senin hiçe saydığın oyunlar benim için ölüm kalım meselesi. (OY: 95)

f) İlk karşılaşmalarda hitap sözlerinin kullanımı: Konuşur, dinleyiciyi kasıtlı ya da kazara saldırgan veya utandırıcı bir şekilde tanımlayabilmektedir.

SAFFET (*birden öfkelenmiş gibi*): Siz ne hakla oyunumu kötü buluyorsunuz zevksiz adam? (*Coşkun'u işaret eder.*) Bu yeteneksiz testerecinin çıkardığı moral bozucu sesleri teşvik etmeye utanmıyor musunuz? Heyhat! Üç kuruş için bu zillete katlanmaya değer mi? (OY: 31)

KOMİSER: Tiyatroda bile olmaz bu kadar rezalet. (*Saadet Nine'ye bakar.*) Hem bu yaşta sonra neden elin adamına kaçsın? (OY: 72)

2.2. Konuşurun Yüzünü Tehdit Eden Eylemler

2.2.1. Konuşurun Olumsuz Yüzünü Tehdit Eden Eylemler

Brown ve Levinson, ikinci ayırımını konuşurun yüzüne yönelik yapılan tehdit edici eylemler üzerine sunmaktadır. Bu eylemlerle konuşurun eylem özgürlüğü tehdit altındadır ve sınırları bir başkası tarafından ihlal edilmiş olabilmektedir. Konuşurun davranışlarında dinleyicinin etkisi hissedilir ve bu etki altında irade ya da istem dışı eylemler söz konusudur. Konuşur, dinleyicinin gönlünün hoş olmasını sağlamak için isteksizce söz vermede ve teklifte bulunmaktadır. Tüm bunlarla beraber konuşur kendini küçük düşmüş ve kısıtlanmış hissetmektedir. Konuşurun tasarrufunda gerçekleşen bu eylemlerle amaç, dinleyicinin memnuniyetini sağlamaktır. Brown ve Levinson tarafından konuşurun olumsuz yüzünü tehdit eden eylemler şu şekilde sıralanmaktadır (1987, s. 67):

a) Teşekkür etme: Konuşur suçunu kabul etmektedir ve bu durum yüzünü küçük düşürmektedir.

(Coşkun masanın üzerinden bir kutu kibrit alır, sobaya yaklaşır, bir kibrit yakar. Bu arada Müzik Hocası kapıyı açmıştır. Saffet, Müzik Hocası'nı iterek girer; elindeki sigarayı ağzına götürür ve Coşkun'un elindeki kibritle yakar.)

SAFFET: Teşekkür ederim. (OY: 30)

COŞKUN (*telaşla*): Hayır, hayır; şimdiden teşekkür ederim. Ne olur bırak beni. Sana çok teşekkür ederim. Ben artık yalnız yaşayabilmek istiyorum. (OY: 96)

b) Dinleyicinin teşekkürünü veya özrünü kabul etme: Konuşur, kendini kısıtlanmış hissedebilmektedir.

Metinde dinleyicinin teşekkürünü ya da özrünü kabul etme eylemini barındıran herhangi bir sözceye rastlanmamıştır.

c) Mazeretler: Dinleyicinin az önce eleştirdiği bir eylemi yapmak veya yapmamak için iyi bir nedeni olduğunu düşündüğünü göstermektedir ve bu da dinleyicinin olaylara bakış açısı ile konuşurun bakış açısı arasında bir çatışmaya neden olabilmektedir.

COŞKUN: Canım, hani eskiden oyunların sonundan biraz önce, 'Her ne kadar kusur ettiyse de affola' gibi bir şeyler söylenir ya. İşte ondan. (OY: 98)

SAADET NİNE: Şey ... Bir gürültü duydum da. Cemil Paşa geldi sanmıştım.

CEMİLE: Rica ederim anne. (*Coşkun'un elinden torbayı ve paketleri alır.*) Annem biraz rahatsız müsaadenizle. (*Annesine bakar.*) Hadi anne. (*Saadet Nine içini çekerek salondakilere bakar ve Cemile ile birlikte koridorda kaybolur.*) (OY: 43)

COŞKUN: Bir şey yapmadığım için cezalandırıldım. Büyük adam rolü oynayarak zavallı milletime nutuk çektiğim için cezalandırıldım. (OY: 53)

d) Tekliflerin kabulü: Konuşur, bir suçlu kabul etmek ve dinleyicinin olumsuz yüzünü ihlal etmekle kısıtlanmış olmaktadır.

SAFFET: Prova yaparken boğazım kurudu patron. Avans olarak bize birer içki ikram edemez misin?

SERVET (*sevinerek*): Tabii. (*Coşkun'a bakar.*) Tanışmamızın heyecanını kaybetmeyiz böylece. (OY: 43)

COŞKUN: Ne demek istediğimi anlıyorsun Saffet, fakat korkuyorsun. Ciddi olmaktan hatta ciddi görünmekten korkuyorsun. (*Güler.*) Peki senin istediğin gibi yapalım, bir oyun gibi koyalım meselemizi. (*Sesini yükseltir.*) Sayın baylar, bayanlar! Şimdi size bu münasebetle, şurada, tam şu anda içime doğmaya başlayan bir şiirimi okumaya çalışacağım. (*Ayağa kalkar.*) (OY: 48)

EMEL: Tabii... şey ... bunu düşünmemiştim de. (*Koridora bakar.*) Hemen burada kalman belki zor olabilir. (*Düşünür.*) Belki iyileşinceye kadar bir hastanede kalsan... Biliyorsun ben her an yanında olamayacağım. (OY: 101)

e) Dinleyicinin gaflarına verilen tepkiler: Eğer konuşur dinleyicinin gafları konusunda onu uyarırsa dinleyiciyi utandırabilmekte; eğer uyarıda bulunmazsa da kendisi rahatsız olabilmektedir.

COŞKUN (*düşünceli*): Ölümcül bir hastalığa tutulunca koşup sana gelecektim ya.

EMEL: Hayır, saçmalama. Ölümcül bir hastalığa filan tutulmadın. Ama yatmalısın. (OY: 100)

CEMİLE: Aslında böyle bir meselen olmadığını biliyoruz Coşkun.

COŞKUN: Nasıl, 'biliyoruz' diyebilirsin? Benim adıma düşünmekten ne zaman vazgeçeceksin? (*Hırsla bardağındaki içkiyi bitirir.*)

CEMİLE: Sen şaşırılmışsın Coşkun. Her zamanki gibi ne yaptığını bilmiyorsun. Sonra bana teşekkür edeceksin (OY: 95)

f) **Gönülsüz verilen söz ve teklifler:** Konuşur istemese de geleceğe yönelik bazı eylemlerde bulunmaktadır ancak gönülsüz olduğu ortaya çıkarsa bu durum dinleyicinin olumlu yüzünü de kırabilmektedir.

Metinde konuşurun gönülsüz verildiği sözleri ve teklifleri içeren herhangi bir sözceye rastlanmamıştır.

2.2.2. Konuşurun Olumlu Yüzünü Tehdit Eden Eylemler

Konuşurun olumlu yüzünü tehdit eden eylemler, konuşurun bir başkası tarafından değil bizzat kendi eliyle kendi benliğine yönelik tehdidini içermektedir. Bu eylemlerle konuşurun hem duygusal hem de fiziksel kontrolsüzlüğü, suçunu kabullenmeleri ve kendine dönük eleştirileri görülmektedir. Pişmanlıklar, itiraflar ve kendi ile ilgili duygusal açıklıklar konuşuru dinleyici karşısında küçük düşürmektedir. Brown ve Levinson için konuşurun benlik isteklerini tehdit eden bu eylemler aşağıdaki durumları içermektedir (1987, s. 67, 68):

a) **Özürler:** Konuşur, daha önce yüz tehdit eden bir eylemi yaptığı için pişmanlık duyduğunu ve bu nedenle kendi yüzüne bir dereceye kadar zarar verdiğini belirtmektedir.

COŞKUN: Özür dilerim, evin durumu biraz ... (OY: 43)

COŞKUN (*başını sallar*): Özür dilerim bayan; sanata saygılı olmalıyım, insan gerçeğine saygılı olmalıyım. (*Giyinmeye başlar.*) Ben gitmeliyim. (OY: 94)

COŞKUN (*gözünü bavuldan ayırır*): Çok sağ ol. Benim adıma herkesten özür dile, emi? (OY: 98)

b) **Bir iltifatın kabulü:** Konuşur, bir iltifatın kabulü ile kendini aşağılanmış hissedebilmektedir.

SERVET (*kağıtların bir bölümünü. Coşkun'a uzatır*): Buyrun Coşkun Bey, şimdilik baş rolü size veriyorum.

COŞKUN: Teşekkür ederim. Bütün hayatımca bunu özledim zaten. (*Oynar.*) Ey talih! Neden ecnebi malumatın kölesi yaptın beni? Neden halkımdan uzaklaştırdın. Lanet olsun sana kör talih! (OY: 83)

c) Beden üzerindeki fiziksel kontrolün bozulması, bedensel sızıntı, sendeleme veya düşme vb.

COŞKUN: ... Ne-var-ne-yok-iyilik-sağlık oynuyorum her an. (*Zorlukla ayağa kalkar.*)
Hayır, hoş gelmediniz; hayır ne iyilik, ne sağlık ... (*Birden acıyla yüzünü buruşturur, göğsünü tutar sandalyesine yığılır.*) (OY: 53)

SAADET NİNE: Bacağım, bacağım çok ağrıyor. (OY: 78)

COŞKUN: Ölüm sizin isteğinize bağlı değil Saffet Bey. Biliyorum sonumun başka türlü olmasını istiyorsun. Ama hayat acımasız: Her yıl kötü yetiştirme şartları yüzünden her yıl... (*Göğsünü daha sıkı tutar.*) ...binlerce (*Nefes almakta güçlük çeker.*) (OY: 102)

d) Kendini aşağılama, kaçamak davranma ya da kendini gizleme, aptalca davranma, kendisiyle çelişme.

COŞKUN (*yarı ciddi bir telaşla*): İnanç devrimleri de vardır. Şey hayır yoktur. Çünkü her konuda devrim olur mu? Çünkü her konuda devrim olmaz. Örneğin, dinde devrim olmaz, reform olur. Çünkü din bir kere elden giderse bir daha geri gelmez diye korkulur. Bir de toprakta reform olur, toprak reformu olur. Çünkü toprak da bir kere elden giderse bir daha geri gelmez diye korkulur. Biz bazen devrim yaparız, bazen reform yaparız. Ama durmadan koşarız. (*Şiir okur gibi*) (OY: 14)

COŞKUN (*sıkılarak*): Şey. . . biraz utangaçtır da kendisi (OY: 16)

SAFFET: Bütün rolleri ben oynadığıma göre, sahne boş kaldı bu arada. (OY: 36)

EMEL (*masanın üzerindeki kağıtları alarak*): Bunlar hangisi ...

COŞKUN (*kağıtları almak ister*): Daha tam olmadı ... (OY: 41)

COŞKUN (*kolunu kurtarır*): Hayır, milletime hesap vermek istiyorum, kendimle hesaplaşmak istiyorum. Yazmağa çalıştığım yarım yamalak oyunlarda değil, gerçekten hesaplaşmak istiyorum kendimle. Fakat görüyorsun aziz milletim, aydınlar kolumdan çekiyorlar, beni yerime oturtmak istiyorlar. Hesaplaşma sırası kendilerine de gelir diye korkuyorlar. Onlara kötü örnek olurum diye korkuyorlar. Ey zavallı aydınlar dinleyin! (OY: 51)

COŞKUN: Şey, kendimi de ciddiye aldığım yok galiba. Bir kaza oldu da... bir bacak kırıldı.

EMEL (*mahzun*): Bir de kalp. (OY: 81)

COŞKUN: Evet, muhakkak şu kiraz ağacının altına gömmeliyiz. Zaten ağaç çok boy verdi, meyveleri bir işe yaramıyor. Kendi bahçemizde. Küçük çapta bir özel girişimde bulunmalıyız. (*Yapma bir sesle*) Bu alanda da artık özel teşebbüsün sesini duyurmaliyiz. Her bahçeye bir mezarlık, ölünüz kadar mezar! Bu işte ben öncülük etmeliyim. (Sesini yükseltir.) Çünkü ben bir zamanlar karımın servetini, bir sürü borçla birlikte, özel teşebbüs mezarlığına gömmüştü. İflas tabutunda boyumun ölçüsünü almıştım. (*Sesi yumuşar.*) Saadet Nineciğim, yakınımızda olmalısın, hiçbir şeyin eksikliğini duymamalıyız, eskisi gibi yaşayıp gitmeliyiz. (OY: 88)

COŞKUN (*Emel'e bakar, başını dikleştirir*): Gerçek içimi yakıyor Saffet! (*Saffet bir şeyler mırıldanır.*) Hayır, içki değil, gerçek içimi yakıyor. İşte buyrun:

Törenlerde konuşan içimdeki yabancı

Kalbimize saplanan ecnebi sahte sancı

İnsanlıktan emekli Coşkun Ermiş'in sesi

Tarih öğretmeniydi, Ahmet Cemal Lisesi

Bütün eski emeller gözünde soldu birden

Bir hiç olmak isterdi, ve her şey oldu birden

Bende ezelden beri büyüklük istidadı var

Hangi deli kendisine zincir vurur şaşarım. (OY: 49)

e) İtiraf, suç veya sorumluluk kabulleri: Bir eylemde bulunup bulunmadığı veya konuşurun bilmesi beklenen bir şeyi bilmemesi bu duruma sebep olmaktadır.

SAFFET (*Alınmış gibi yapar*): Bir kere ben tiyatrocucu değilim, tiyatro sanatçısıyım. (OY: 11)

SERVET: Oyun mu yazıyor? Neden bana haber vermediniz? Nasıl yerli oyun sıkıntısı çektiğimi bilmiyor musunuz? (OY: 23)

COŞKUN: Başka gidecek yerim kalmadı da. Hiçbir müessese beni kabul etmedi. Evlilik müessesesinin de evlilik dışı müessesenin de dışında kaldım. (OY: 102)

COŞKUN (utarak): Devrin bütün hususiyetlerini belirtmekti niyetim. (*Ayağa kalkar.*) Belki de oyunları bir yana bırakmak gerekiyor. Başka insanlarla. Uğraşmak ... (OY: 38)

COŞKUN (*endişeyle Saffet'e*): Kendimi rezil mi ettim? (*Okur.*)

Kendimi rezil mi ettim ey insafsız insanlar?

Fakat gerçeğin yanında benim ne önemim var? (OY: 49)

COŞKUN (*konuşmasını aynı biçimde sürdürür*): Ve böylece samimiyet buhranına kapılmış bulunuyorum. Ve şunu biliniz ki, yıllardır bütün paramı içkiye yatırmış bulunuyorum ve şimdi karımın kazandığı parayı da içkiye yatırıyorum ve karımın evi geçindirmek için dikiş dikmesini bilmezlikten geliyorum ve her şeyi bilmezlikten gelmiş bulunuyorum. Biraz daha rahat yaşayabilmek için evlendiğimi, sevmediğim bir kadının yanına sığındığımı, kaynanamın bunadığını, oğlumun serseri olduğunu resmen ve açıkça bilmezlikten geliyorum. (OY: 51)

COŞKUN (*sıkıntılı*): Canım bir oyun yazmıştık ya, Cemile'ye de haddini zaten orada bildirmiştik. İstersen oyuna devam ederiz. Ben evden çıkıyorum ve sana iltica ediyorum... Oyunlarıma katlanacak kadar sevmiyor musun beni?

EMEL (*başını önüne eğer, mırıldanır*): İtiraf etmeliyim ki seviyorum. (OY: 81)

COŞKUN (*Saffet'i duymamış gibi*): Aynı hatayı bir daha yapmam artık. (*Başını sallar.*) Artık ölümü gözden kaçırmaya gelmez. (*Servet'e döner*) Biliyor musunuz, bazı geleneklerimizi ihmal etmekle nasıl çaresiz durumlara düşüyoruz. (*Servet anlamadan bakar.*) Canım, mesela şu ölümle-içiçe-yaşama geleneğimizi korusaydık böyle gafil avlanır mıydık hiç? (OY: 86)

f) Duygunun dışa yansımaları, kahkaha veya gözyaşlarının kontrol edilememesi.

EMEL (*gülerek alkışlar*): Bravo! (OY: 25)

SAFFET (*abartmalı bir kahkaha atar*): Harika! 'Tedirgin Aydın'. Müthiş bir komedi. (OY: 31)

COŞKUN (*şaşkın ve sevinçli*): Beni öptün! (OY: 54)

EMEL (*ağlayarak*): Seni sevmiyorum! (OY: 94)

COŞKUN (*başını sallar*): Olmaz. Sen de biliyorsun ki sonum kötü. Baş tarafımı da zaten çoktan unuttum. İşte bu yüzden Sayın Saffet Söylemezoğlu, bütün büyük tiyatrocular gibi, ben de sahnede ölmek istiyorum. (*Acıyla göğsünü tutar yüzünü buruşturur.*) (OY: 102)

3. Sonuç

Bireyler arasında iletişimin doğru ve etkili biçimde gerçekleşebilmesini sağlayan unsurların başında gelen nezaket, farklı araştırmacılar tarafından farklı stratejilerle ele alınmıştır. Nezaketin bir dilbilimsel kavram olarak ele alınması süreci Grice ve onun ileri sürdüğü İş Birliği ilkeleri ile başlamıştır. Grice’la beraber Lakoff, Leech, Fraser gibi isimler nezaket üzerine yaklaşımlar sunmuşlardır. Nezaket kuramcıları arasındaki yerini sağlam temellere oturtan ve bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan Brown ve Levinson’ın Nezaket Yaklaşımları ise Goffman’ın “yüz” kavramından beslenmektedir. Brown ve Levinson, yüzü onaylanma ve engellenmeme isteğini yansıtan olumsuz yüz ve konuşurun benliğine yönelik takdir edilme ve beğenilme arzusunu içeren olumlu yüz olarak ikiye ayırmaktadır.

Bu çalışmanın derlemine oluşturan Oğuz Atay’ın *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı tiyatro eserinde bahsi geçen nezaket kuramında yer alan yüz tehdit eden eylemler incelenmiştir. Doküman analizi tekniği ile taranan metinde aşağıdaki tabloda da belirtildiği gibi 304 adet yüz tehdit edici eyleme rastlanmıştır. Bu eylemlerin 141’i dinleyicinin olumsuz yüzünü, 99’u dinleyicinin olumlu yüzünü; 11’i konuşurun olumsuz yüzünü, 53’ü ise konuşurun olumlu yüzünü tehdit eden eylemlerden oluşmaktadır. Genel dağılım içerisinde %46,38’lik yüzdeyle dinleyicinin olumsuz yüzüne yönelik davranışların daha fazla gerçekleştiği izlenmektedir. Bu eylemlerden özellikle *emir, istek; tehdit, uyarı ve cesaret etme* eylemleri diğer altı eyleme oranla daha sık gerçekleşmiştir. Metinde, dinleyicinin olumlu yüzünü tehdit eden eylemler %32,56 oranına sahip olarak ikinci sırada yer almaktadır. Dinleyicinin olumlu yüz tehdit edici eylemlerden *onaylanmama, eleştirme, hor görme, alay etme* vs. eylemlerinin sıklığı dikkat çekmektedir. Metinde, konuşurun olumlu yüzünü tehdit eden eylemler (%17,43), olumsuz yüzünü tehdit eden eylemlerden (%3,61) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Hatta olumsuz yüz tehdit edici davranışlardan *dinleyicinin teşekkürünü/özrünü kabul etme* ile *gönülsüz söz ve teklif* örneklerine hiç rastlanmamıştır. Yine konuşurun olumlu yüzünü tehdit eden eylemler içerisinde *kendini aşağılama, kaçamak davranma/gizleme, aptalca davranma, çelişme* (%26,41); *itiraf, suç veya sorumluluk kabulü* (%24,52); *duygunun dışa yansımaları, kahkaha/göz yaşının kontrol edilememesi* (%24,52) davranışları metin içerisinde birbirine yakın oranda seyretmektedir.

Dinleyicinin Olumsuz Yüzünü Tehdit Eden Eylemler			Dinleyicinin Olumlu Yüzünü Tehdit Eden Eylemler			Konuşurun Olumsuz Yüzünü Tehdit Eden Eylemler			Konuşurun Olumlu Yüzünü Tehdit Eden Eylemler			Toplam
Sıklık	Sayı		Sıklık	Sayı		Sıklık	Sayı		Sıklık	Sayı		
Emir ve istek	%25,53	36	Onaylanmama, eleştiri, hor görme, alay etme vs.	%43,43	43	Teşekkür etme	%18,18	2	Konuşurun özü	%15,09	8	
Öneri/öğüt	%19,14	27	Çelişkiler, anlaşmazlıklar, meydan okuma	%8,08	8	Dinleyici teşekkür/özrü kabul etme	%0		İltifatın kabulü	%1,88	1	
Hatırlatma	%8,51	12	Şiddetli duygular	%0,06	6	Mazeretler	%36,36	4	Fiziksel kontrolün bozulması, sendeleme, düşme vs.	%7,54	4	
Tehdit, uyarı, cesaret etme	%23,40	33	Saygısızlık, ortama uygun olmayan anma	%10,10	10	Tekliflerin kabulü	%27,27	3	Kendini aşağılama, kaçamak davranma/gizleme, aptalca davranma, çelişme	%26,41	14	
Teklifler	%8,51	12	Dinleyici ile ilgili kötü haber, konuşurun böbürlenmesi	%10,10	10	Dinleyici gafına verilen tepkiler	%18,18	2	İtiraf, suç veya sorumluluk kabulü	%24,52	13	
Söz vermeler	%8,51	12	Tehlikeli duygusal ve bölücü nitelikli konuların konuşulması	%5,05	5	Gönülsüz söz ve teklifler	%0		Duygunun dışa yansımaları, kahkaha/göz yaşının kontrol edilememesi	%24,52	13	
İltifat, kıskançlık, hayranlık	%2,88	4	İş birliği yapmama	%12,12	12							
Olumsuz güçlü duygular	%3,54	5	Uygunsuz hitap sözlerinin kullanımı	%5,05	5							
Toplam	%46,38	141		%32,56	99		%3,61	11		%17,43	53	304

Tablo 1. *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı eserde karşılaşılan yüz tehdit eden eylemlerin alt kategorilere göre dağılımı

Metin içerisinde tespit edilen sözcelerin birden fazla yüz tehdit edici eylemi içerdiği görülmektedir. Yani bir sözce farklı türde tehdit edici davranışı göstermesi bakımından dikkate değerdir. Örneğin Saffet adlı konuşur tarafından üretilen “Şey Coşkun Bey ... (*Sinirlenerek*) Ama Coşkun Bey, bu ne biçim bulvar komedisi? Tam sekiz sayfa yazmışsınız, henüz çapkın kocanın karısı gelmemiş. İki saattir bekliyorum (*Oynar gibi*) ‘Eyvah karım geliyor!’ sözüne susadım artık. (OY: 16)” sözcüğü dinleyicinin olumsuz yüzünü tehdit eden eylemlerden uyarıda bulunma eylemini yansıttığı gibi aynı zamanda dinleyicinin olumlu yüzünü tehdit eden eylemlerden eleştirmeyi işaretlemektedir. Aynı şekilde “Coşkun Bey, Coşkun Bey! Kadın baskın

yapıyor birader. Kapıyı çalıp ben sütçüyüm diyecek değildi ya. (*Kaşlarını çatar*) Sonra, kahramanlarınıza acımayı da bir yana bırakın artık. Gerekirse öldüreceksiniz onları! (OY: 17)” sözcüsi dinleyicinin olumlu yüzünü tehdit eden eylemlerden hem onaylanmama, eleştiri, hor görme, alay etme vs. hem de çelişkiler, anlaşmazlıklar, meydan okumayı göstermektedir.

Dinleyiciye yönelik tehdit eylemlerini içeren sözcülerin metinde konuşura yönelik olan eylemlerden fazla olması Atay tarafından kaleme alınan eserin konusu ile doğrudan ilgilidir. Eserde, hayatının geri kalanını tiyatro oyunu yazmaya adanmış olan emekli tarih öğretmeni Coşkun’un karısı ve oyuncu arkadaşı Saffet başta olmak üzere çevresindeki insanlarla mücadelesi anlatılmaktadır. Hikâyede karşılıklı konuşmalarla Coşkun adlı karakterin sürekli aşağılanması, eleştirilmesi ve diğer konuşurların emir ve isteklerine maruz kalması söz konusudur. Dolayısıyla karşısındakilerin yüz zedeleyici davranışlarının hedefinde olan karakterin çoğunlukla dinleyici konumunda kalarak farklı türden eylemlere muhatap olması bu yüzdendir. İstekleri kimi zaman reddedilen ya da engellenen konuşur (çoğunlukla Coşkun), benzer oranda duygu ve düşüncelerine saygı duyulmayan kişi konumunda yer alarak hem olumsuz hem de olumlu yüzü tehlikeye girmektedir. Konuşura yönelik tehditlerin olumlu yüz oranında ağırlık göstermesi yine Coşkun’un kendine olan güvensizliği, saçma hareketler yapması, suçunu kabullenme ve itiraflarda bulunması durumları ile açıklanabilir.

Atay’ın *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı tiyatro metninin Nezaket Kuramı çerçevesinde incelendiği bu çalışmada yüzü tehdit eden eylemler tespit edilmiş ve metnin konusu, metinde yer alan karakterlerin özellikleri ile yüz tehdit edici eylemlerin kullanılma şekilleri ve oranları arasında anlamlı bir yakınlık görülmüştür. Bu çalışmanın farklı tür ve içeriğe sahip metinler üzerinde uygulanmasında ve böylece farklı metinlerde yüzü tehdit eden eylemlerden hangisinin yüksek oranda tercih edildiğinin incelenmesi noktasında yol gösterici olması hedeflenmektedir.

Kaynaklar

- Al-Hindawi, F. H., & Alkhazaali, M. A. R. (2016). A critique of politeness theories. *Theory and Practice in Language Studies*, 6 (8), 1537-1545.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Fraser, B. (1990). Perspectives on politeness. *Journal of Pragmatics*, 14 (2), 219- 236.
- Fraser, B., & William, N. (1981). The association of deference with linguistic form. *International Journal of the Sociology of Language*, 27, 93-109.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: essays on face to face behavior*. Pantheon.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. Cole, P., & Morgan, L. (Ed.), *Syntax and semantics*, vol. 3, speech acts (pp. 41-58). Academic Press.
- Hirik, S. (2022). Soru tümceleri üzerinden nezaket stratejisi kurma. *Karadeniz Araştırmaları*. XIX (76), 1143-1178.
- Holmes, J. (1995). *Women, men and politeness*. Longman.
- Ide, S. (1989). Formal forms and discernment: two neglected aspects of universals of linguistic politeness. *Multilingua*, 8 (2/3), 223-248.
- Johnson, D. I., Roloff, M. E., & Riffée, M. A. (2014). Politeness theory and refusals of requests: Face threat as a function of expressed obstacles. *Communication Studies*, 55 (2), 227-238.
- Kansu Yetkiner, N. (2009). *Çeviribilim edimbilim ilişkisi üzerine*. İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Lakoff, R. (1975). *Language and woman's place*. Harper and Row.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
- Onursal Ayırır, İ. (2020). Türkiye Türkçesinde kalıp sözler: nezaket kuramı açısından edimbilimsel bir değerlendirme. *Millî Folklor*, 126, 86-98.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge University Press.
- Wilson, D., & Sperber, D. (1988). *Mood and the analysis of nondeclarative sentences*. Stanford University Press.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve dilbilim*. Hece Yayınları.

Yılmaz, E. (2020). Edimbilim. Boz, E. (Ed.), *Dilbilim: teorik ve uygulamalı alanlar* (s. 55-91). Gazi Kitabevi.

Taranan Eserin Kaynakçası

Atay, O. (1985). *Oyunlarla yaşayanlar*. İletişim Yayınları.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile arasında mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
